

УДК 336.02

ЛЮДИНА В КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

БОРЕЙКО В.І.
ПІДЦЕРКОВНА Х.В.

В статті розкрито пріоритетну роль людини в концепції сталого розвитку національного господарства, показано, що зростання забруднення довкілля спричиняє погіршення соціального рівня життя населення, обґрунтовано, що рішення із організації та розширення екологічно небезпечних виробництв повинні прийматися після оцінки їхнього впливу на працівників та громадян, які проживають рядом.

In the article a priority role people in conception of steady development of national economy is exposed, it is shown, that growth of contamination of environment causes worsening of social standard of living of population, it is grounded, that decisions from organization and expansion ecologically of dangerous productions must be adopted after estimation of their influence on workers and citizens which live by a row.

Ключові слова: сталий розвиток, національне господарство, людина, забруднення довкілля, соціальний рівень життя.

Для забезпечення сталого розвитку національного господарства слід, не тільки сформувати економічно сприятливе для розвитку підприємств середовище, а й забезпечити здатність природи до самовідтворення та створити умови для повноцінного відновлення людини. При цьому інтереси людини повинні відігравати пріоритетну роль при прийнятті будь яких рішень з організації нових та розширення діючих екологічно небезпечних виробництв.

З посилення у другій половині ХХ століття антропогенного навантаження на довкілля, у світових та вітчизняних наукових колах зростає кількість робіт присвячених ролі людини у трикутнику природа – виробництво – людина. В цих

©Борейко В.І. - к. е. н., докторант Національного університету водного господарства та природокористування

©Підцерковна Х.В. - викладач Рівненського державного гуманітарного університету

публікаціях наголошується на недостатній ефективності природоохоронних заходів та пропонується не боротися з негативними наслідками дій людини, які їй же шкодять, а намагатися не допускати їх.

Так, Є. Буравльов та В. Стогній зазначають: «Досі всі заходи щодо розв'язання екологічних проблем в Україні реалізовувалися як окремі, не пов'язані чи слабо пов'язані з ключовими питаннями соціально-економічного розвитку країни» [1, с. 39].

На думку Л. Загвойської та О. Лазор: «Усвідомлення необхідності переосмислення ролі природних систем, а отже – і самого характеру споживання природних і виробничих ресурсів, дістало своє відображення у формуванні концепції екологічно ефективного виробництва, екологічно виправданого споживання та сучасного ефективного управління» [2, с. 76].

Проте в цих дослідженнях на перший план виводяться проблеми природного середовища, тоді як негараздам людини зумовленим техногенним навантаження на довкілля відводиться другорядна роль.

Найбільш повно проблему екологічної безпеки на нинішньому етапі економічного розвитку охарактеризував М. І. Долішній: «Дослідження взаємозв'язку економічного розвитку і екологічної безпеки є надзвичайно актуальним у всьому світі вже багато років. Підвищений інтерес вчених до цих проблем зумовлений тривогою за долю людства в умовах все наростаючого антропогенного тиску на біосферу, що призвело до різкого загострення екологічної ситуації в глобальному масштабі й наблизило суспільство до критичної межі в його стосунках із природою» [3, с. 197].

Однак наукових публікацій в яких би в епіцентр екологічних проблем ставилася людина явно недостатньо, що і визначило актуальність даного дослідження. **Виходячи із зазначеного** в цій роботі автори ставлять перед собою такі завдання:

- виявити роль людини в концепції сталого розвитку;
- дослідити вплив зростаючого забруднення навколишнього природного середовища на соціальний рівень життя населення;
- розкрити концептуальні екологічні підходи до розширення, або організації нових виробництв;

- оцінити соціально-економічні чинники, які визначають допустимість прийняття рішень, які посилюють техногенне навантаження на довкілля.

Наукові відкриття, стрімкий розвиток промислового виробництва, залучення в господарський оборот нових природних ресурсів, збільшення кількості транспортних засобів, зміни в кліматі все гостріше ставлять перед суспільством проблему виживання та подальшого існування людини.

Вже у шістдесяті роки XX століття людство відчуло на собі наслідки недосконалого природокористування. Проте, перші дослідження науковців за згадуваною тематикою були зумовлені вичерпуваністю одних та обмеженістю інших мінеральних ресурсів. І тільки на стику XX та XXI століть в епіцентрі екологічних проблем оказалась людина.

На нинішньому етапі розвитку суспільства наука не може зосередитися тільки на природно-ресурсних проблемах, оскільки загострилися питання тривалості життя населення, охорони здоров'я, освіти, оздоровлення, якісних харчових продуктів та питної води. Тому при плануванні соціально-економічних показників розвитку країни їх необхідно оцінювати через призму впливу на людину.

Практично всі крупно-масштабні екологічні заходи, які впроваджувалися в нашій країні в останні роки носили локальний характер і були направлені на ліквідацію природнокліматичних та техногенних катастроф (аварія на Чорнобильській АЕС, підтоплення в прикарпатських областях, прорив каналізаційних мереж в м. Харкові, замерзання опалювальної системи в м. Алчевську, вибухи снарядів на складах та балонів в підвалах тощо). Зазначене говорить про відсутність державної та регіональної програм попередження екологічних катастроф, тоді як кожна з них мала безпосередній вплив на жителів країни або регіону.

Тому сьогодні необхідно комплексно проаналізувати всі екологічні чинники, які впливають на соціально-економічний розвиток країни: оцінити природно-ресурсний потенціал країни, можливість заміни дефіцитних мінеральних ресурсів і впровадження енергозберігаючих технологій, рівень екологічної освіти та поінформованості населення, вплив антропогенного навантаження на демографічну ситуацію і середовище проживання людини.

Важливо також визначити роль в екологізації суспільних відносин всіх суб'єктів управління соціально-економічними відносинами: держави, регіонів, територіальних громад, підприємств.

Держава для стимулювання сталого розвитку країни може стимулювати удосконалення природокористування і охорону середовища в якому проживає людина через адміністративні та економічні механізми. Адміністративні механізми реалізуються шляхом впровадження законодавчо-нормативної бази, державне планування, обмеження, регулювання, облік і контроль та відіграють важливу роль в державній екологічній політиці. Проте її неможливо втілити в життя при відсутності фінансового забезпечення.

За ринкових умов господарювання пріоритетну роль в реалізації державної екологічної політики відіграють економічні механізми. Серед них найважливішим чинником є пряме державне фінансування природоохоронних заходів.

Проте, проведений нижче аналіз показує, що протягом 2000 – 2007 років українська держава не приділяла достатньої уваги створенню сприятливого для проживання населення середовища. Так, якщо протягом досліджуваного періоду у реальних цінах ВВП України зріс у 1,7 рази, видатки Державного бюджету – 2,6 рази, то загальні витрати держави на охорону навколишнього природного середовища (НПС) збільшилися тільки на 2,7 % (табл. 1).

Більшу частину цих витрат фінансували підприємства. Частка Державного бюджету у загальних витратах на охорону НПС у капітальних інвестиціях складала 8 – 29 %, поточних витратах – 1,3 – 2,2 %. При цьому, якщо у 2003 році державні капітальні інвестиції в загальних інвестиціях на охорону НПС становили 29,1 % у , то у 2007 році - зменшилися до 9,7 %. А питома вага витрат Державного бюджету на охорону НПС у видатковій частині не перевищувала 1,2 % у 2003 – 2004 роках і зменшилася до 1,0 % - у 2006 році.

Зазначене збільшило антропогенне навантаження на атмосферне середовище, водні, лісові та земельні ресурси, які є визначальними чинниками для проживання населення.

Таблиця 1*

**Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону
навколишнього природного середовища (НПС) в Україні у
2000 – 2007 роках**

Показники	Роки							
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Витрати на охорону НПС, млн. грн.	3224	3676	3827	4509	5988	7089	8311	9691
у тому числі:								
- капітальні інвестиції	606	772	760	1147	1836	1776	2194	3081
з них:								
-капітальний ремонт засобів природоохоронного призначення	233	304	241	283	352	312	355	517
- поточні витрати	2618	2904	3080	3362	4152	5314	6117	6610
Індекс споживчих цін, % до попереднього року	128,2	112,0	100,8	105,2	109,0	113,5	109,1	112,8
Індекс цін на будівельно-монтажні роботи	118,0	116,0	105,8	103,9	120,2	125,6	123,5	123,1
Індекси витрат на охорону НПС, % до попереднього року								
- в номінальних цінах	119,5	114,0	104,1	117,8	132,8	118,4	117,2	116,6
- в реальних цінах	101,3	98,3	98,4	113,4	110,5	94,3	94,9	94,7
Індекси реального ВВП, % до 2000 р.	100	109,2	114,9	125,9	141,1	145,0	156,0	167,9
Індекс реальних видатків Держбюджету, % до 2000 року	100	103,0	111,0	132,6	164,5	200,7	227,4	261,5
Індекси реальних витрат на охорону НПС, % до 2000 року	100	98,3	96,7	109,7	121,2	114,3	108,5	102,7
Частка витрат на охорону НПС за рахунок коштів Держбюджету, %								
- у капітальних інвестиціях	7,9	17,0	11,8	29,1	12,9	8,5	10,3	9,7
- у поточних витратах	1,3	2,0	2,0	2,0	2,1	2,1	1,8	2,2
Частка витрат на охорону НПС у видатках Держбюджету, %	...	...	1,1	1,2	1,2	0,9	0,9	1,0

* Таблицю складено за даними [4].

«...» - відомості відсутні.

Людина постійно використовує природні ресурси, дихає, споживає воду та харчові продукти вирощені на землі, а тому через них в її організм попадають всі шкідливі компоненти, які були викинуті в атмосферу, скинуті у водойми, або розміщені для зберігання у спеціально відведених місцях і на підприємствах.

Так, протягом 2000 – 2007 років викиди шкідливих речовин в Україні у повітря зросли на 24,9 %, в тому числі стаціонарними джерелами–21,6 %, автомобільним транспортом–17,7 % (табл. 2).

Таблиця 2*

Забруднення навколишнього природного середовища України у 2000 – 2007 роках

Показники	Роки							
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Викиди шкідливих речовин у повітря, тис. т, всього	5909	6050	6102	6191	6326	6616	7028	7380
у т. ч. – стаціонарними джерелами	3959	4055	4075	4088	4152	4464	4822	4813
втомобільним транспортом	1949	1994	2027	2010	2077	2056	2097	2294
Скинуто забруднених вод, млн. м ³	3313	3008	2920	2948	3326	3444	3891	3854
- з них без очищення	758	746	782	804	758	896	1427	1506
Утворено небезпечних відходів, тис. т	2613	2543	1729	2437	2420	2412	2371	2585
Наявність небезпечних відходів у спеціально відведених місцях та на території підприємств, тис. т	26244	23002	18729	31304	28349	21674	20122	20132

* Таблицю складено за даними [4].

Водночас, за цей же період скиди забруднених вод зросли на 16,3 %. Однак, скиди забруднених вод без очищення протягом 2000 – 2007 років збільшилися з 758 до 1506 млн. м³, або майже в два рази, що свідчить про те, що найбільш шкідливі компоненти не уловлюються природоохоронним обладнанням, а попадають в організм людини.

Дещо краща ситуація з утворенням та зберіганням небезпечних відходів. Проте, якщо у 2002 році порівняно з 2000 в Україні було утворено відходів на 33,8 % менше, відповідно – 1729 і 2613 тис. т, то в 2007 році цей показник зріс до 2585 тис. т, або на 49,5 % відносно показника 2002 року. Водночас кількість небезпечних відходів у спеціально відведених місцях та на території підприємств зменшилася з 26244 тис. т у 2000 році до 20132 – у 2007. При цьому, відрадно, що це показник постійно знижувався протягом 2003 – 2006 років.

Збільшення забруднення навколишнього природного середовища, в свою чергу, негативно впливає на соціально-економічні показники розвитку національного господарства країни, екологічну, соціальну і демографічну ситуації.

Відомо, що негативні наслідки шкідливого антропогенного впливу на довкілля можна визначити за трьома видами ефекту:

- економічним, який оцінюються за зміною основних економічних показників діяльності країни – зменшення виробництва суспільного продукту, втратою природних ресурсів, недоотриманням товарної продукції внаслідок зниження родючості ґрунтів, водойм і лісів та необхідність передчасної заміни обладнання через скорочення терміну експлуатації основних фондів;

- екологічним, який визначається за змінами у природній системі – втратою природного біорізноманіття і здатності окремих компонентів до самовідтворення, зниження якості природних ресурсів та їх оздоровчо-курортних можливостей;

- соціальним, через виявлення впливу зміни стану природного середовища на умови проживання населення, що визначаються рівнем життя, можливостями для культурного відпочинку і оздоровлення та демографічною ситуацією.

Враховуючи зазначене потребують оцінки:

- вплив людини на природне середовище;

- зміни в природному середовищі під впливом людини;
- вплив змін, які відбулися в природному середовищі на суспільний розвиток.

Проте, якщо розрахувати економічний ефект не представляє складності, то встановити залежність екологічної ситуації та соціального ефекту від діяння людини досить складно. Це пояснюється тим, що на природні компоненти та рівень життя населення водночас із техногенним навантаженням плавають інші чинники – клімат, соціальна політика держави, демографічна ситуація, хвороби та ін.

Саме відсутністю об'єктивної оцінки зазначеної залежності пояснюється той факт, що питання екологізації всіх сфер людської діяльності в нашій країні досі не набуло пріоритетного значення. Так, наприклад, зменшення кількості населення в економічно розвинутих країнах світу пояснюється не погіршенням екологічної ситуації, а небажанням сімей заводити дітей.

Тому слід виділити соціальні фактори, які, при інших рівних умовах, залежать від стану природного середовища. До них відносяться:

- збільшення захворюваності, інвалідності й смертності та зменшення тривалості життя населення;
- відтік населення в більш сприятливі для проживання регіони;
- зменшення питомої ваги працездатної частини населення.

Проведений нижче аналіз засвідчує, що погіршення екологічної ситуації в нашій країні спричинило зниження основних показників, які характеризують рівень життя населення.

Так, кількість вперше зареєстрованих захворювань на 100 тис. наявного населення зросла 62335 випадків у 1990 році до 70814 - у 2007 році, або на 13,6 %. За цей період коефіцієнт смертності наявного населення зріс 12,1 до 16,4, або на 35,5 %.

З 1990 по 1995 рік кількість вперше визнаних інвалідами на 10 тис. населення зросла з 41 до 65 чоловік. В наступні роки цей показник поступово знижувався і становив у 2007 році 54 інваліди на 10 тис. населення.

Водночас тривалість життя населення знизилася з 70,7 років у 1990 році до 67,2 – у 1995, або на 3,5 роки. Проте в

наступні роки ситуація частково покращилася, і у 2007 році тривалість життя населення становила 68,3 роки, але була 1,9 роки меншою ніж у 1990 році.

Незадовільна екологічна ситуація посилена низьким рівнем життя та без-робіттям спричинила значну міграцію населення в середині дев'яностих років XX століття. Так, у 1995 році територію країни покинуло 277,5 тис. чоловік, або 541 чоловік на кожних 100 тис. населення. Із стабілізацією економіко-екологічної ситуації в Україні цей показник зменшився у 2006 – 2007 роках до 64 чоловік. Водночас протягом 2000 – 2007 років щорічно між регіонами в межах країни переміщалося 560 – 600 чол. на 100 тис. населення.

Питома вага працездатної частини населення зменшилася з 48,9 % у 1990 році до 44,6 % - у 1995. Однак, в наступні роки цей показник почав поступово зростати, але у 2007 році – 48,1 %, був на 0,8 відсоткових пункти меншим ніж у 1990 році (табл. 3).

Таблиця 3*

**Окремі соціальні показники життя населення України
у 2000 – 2007 роках**

Показники	Роки					
	1990	1995	2000	2005	2006	2007
Кількість вперше в житті зареєстрованих випадків захворювань на 100 тис. населення	62335	63474	67966	70138	69173	70814
Кількість вперше визнаних інвалідами на 10 тис. населення	41	65	54	56	51	54
Коефіцієнт смертності, на 1000 чоловік наявного населення	12,1	15,4	15,4	16,6	16,2	16,4
Очікувана тривалість життя населення, років	70,7	67,2	67,9	68,0	68,1	68,3
Міждержавна міграція на 100 тис. населення:						
- число прибулих	...	356,3	109,8	84,4	94,9	100,2
- число вибулих	...	541,0	205,1	74,6	64,3	63,8
Міжрегіональна міграція на 100 тис. населення	...	...	562,2	606,3	602,5	594,7
Питома вага працездатної частини населення, %	48,9	44,6	46,7	47,5	47,7	48,1

* Таблицю складено за даними [4].

«...» - дані відсутні.

Виходячи із наведеного слід відмітити, що показники, які характеризують соціальний рівень життя населення досить точно корелюють із показниками зростання антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище. Це означає, що кожна дія держави, галузей та підприємств може і повинна бути оцінена через призму її впливу на природне середовище та здоров'я і тривалість життя населення.

Тому, для забезпечення сталого розвитку, перш ніж прийняти рішення про організацію нового, збереження чи розширення діючого виробництва потрібно, крім оцінки економічної ефективності, дослідити такі показники, які будуть спричинені цими заходами: кількість населення, яке прийдеться відселити із зон забруднення, або довозити до організованих виробництв та витрати на ці заходи; необхідність організації нових медичних та оздоровчих закладів, а також додаткових коштів на оздоровлення та лікування працівників підприємства та населення, яке проживає біля шкідливих виробництв; збільшення забруднення прісної води та сільськогосподарських угідь на прилеглих територіях; при наявності статистичної інформації з інших регіонів і країн, де розміщені такі виробництва, визначити можливе збільшення захворюваності та зменшення коефіцієнта смертності і тривалості життя населення; зменшення схильності населення до народжування дітей через боязнь захворювань, спричинених підвищеним забрудненням довкілля.

Узагальнюючи проведенне дослідження можна зробити такі висновки: людина повинна бути основним пріоритетом концепції сталого розвитку країни, визначати можливість здійснення державою, або підприємствами будь яких дій, які посилять антропогенне навантаження на довкілля; показники, які характеризують соціальний рівень життя населення корелюють із показниками, які визначають зміну забруднення навколишнього природного середовища; для забезпечення сталого розвитку, перш ніж прийняти рішення про організацію нового, збереження чи розширення діючого виробництва потрібно, крім оцінки економічної ефективності, дослідити основні соціальні показники, які будуть спричинені цими заходами; при прийнятті рішень, які можуть посилити

техногенне навантаження на довкілля слід оцінити додаткові витрати на відселення населення із забруднених територій та доставку працівників на підприємство з інших регіонів, медичне обслуговування і оздоровлення працівників та населення, яке живе рядом із шкідливими виробництвами, компенсацію втрат від забруднення прісних вод та сільськогосподарських угідь.

Подальші дослідження слід направити на розробку методики оцінювання економічних збитків від погіршення соціального рівня життя населення спричиненого техногенним навантаженням на довкілля.

Бібліографія

1. Буравльов Є. **Науково-технологічна безпека України у контексті глобалізації** / Є. Буравльов, В. Стогній // Вісник НАН України, 2005. - № 3. - С. 32 – 40.
2. Загвойська Л. **Економічне підґрунтя менеджменту природних ресурсів на засадах сталого розвитку** / Л. Загвойська, О. Лазор // Економіка України, 2005. - № 8. - С. 75 – 80.

Рецензент: д.е.н., професор Левицька С.О.

УДК 136.145

СІМЕЙНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНЦЯ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ

**ЗАЯЧКІВСЬКА О.В.
ПАНЧУК І.П.**

У статті проведено дослідження проблеми формування сімейного бюджету українця та його складових елементів. Також проаналізовано проблеми безробіття та структуру видатків у сім'ї.

©Заячківська О.В. - ст. викладач Національного університету водного господарства і природокористування,
©Панчук І.П. - студентка університету водного господарства та природокористування